

El tabú en la literatura basca

Ur Apalategi

(París, 1972). Llicenciat en Dret i en Lletres Franceses i doctor en Filologia Basca. Professor titular de literatura basca a la Universitat de Pau.

No ha pres mai part en cap concurs, però ha rebut un premi: el premi Beterri el 1997 per la novel·la *Gauak eta hiriak*.

Ha publicat escrits, crítiques i columnes d'opinió a *Maiatz*, *Hegats*, *Egan*, *Uztaro*, *Euskaldunon Egunkaria* i *Gara*, entre altres publicacions.

En l'àmbit acadèmic, és autor del treball de recerca *La Naissance de l'écrivain basque* ('el naixement de l'escriptor basc') publicat el 2000 per l'editorial L'Harmattan de París.

En l'editorial Utrisque Vasconiae dirigeix la secció Crítica Literària i també ha pres part en la gestió del departament literari Egunero Irakurtzen Delako.

Entre les obres que ha publicat hi ha *Erdi guneak* (*Maiatz*, 1995), *Gauak eta hiriak* (Elkar, 1997), *Las relaciones imperfectas* (Hiru, 2001), *Gure gauzak S.A.* (Utrisque Vasconiae, 2004) i *Belaunaldi literarioak auzitan* (Utrisque Vasconie, 2005).

El germà, la filla i la mare de l'escriptor. Reflexió sobre el tabú fundador de la literatura basca

Ur Apalategi

Com més va més convençut estic que una tradició literària neix, creix, envelleix i mor i, per tant, que és la metàfora antropomòrfica la més adequada per donar notícia de la seva evolució. Com se sap, un ésser humà és el fruit del desig o de l'amor: mare, pare, criatura. Completament això, el triangle psicoanalític, la prohibició fundadora que hi va estretament lligada: la de l'incest, especialment la de l'incest amb la mare. Segons el navegant James Cook, que ens va portar la paraula de les illes, el tabú és el que no es podia tocar. Podries desitjar la mare –la desitjaràs–, però sense tocar-la. Si no, no arribaràs a la maduresa, no arribaràs a ser algú (Freud), si no, no hi ha manera de formar la societat (Lévi-Strauss).

Però qui és qui en aquesta metàfora psicoanalítica que hem utilitzat per donar notícia de l'evolució de la literatura? Qui és el pare, qui és la mare, qui és el fill? Imaginem que som al segle XIX, en el moment que Europa comença a dividir-se en nacions. Un capellà poeta anomenat Beñat Etxepare fa una crida als senyors i nobles dels voltants per construir un bell caseriu. Aquest caseriu és l'euskara, és a dir, el que ens fa bascos, la llengua que és l'essència de la nacionalitat. La crida del capellà-poeta no serà sentida fins a finals del segle XIX. És a dir, fins que un senyor polític, Sabin Arana, posarà les primeres pedres d'aquell caseriu. Afegim-hi, principalment, que el burgès creador del nacionalisme basc es va casar amb una pagesa analfabeta que no sabia sinó euskara per donar cos, d'alguna manera, a la seva fe política. Per tant, quan el polític esmola l'euskara neix la nació basca... contestant a la crida de l'impotent poeta-capellà! Per dir-ho d'una altra manera, literatura i política són dos germans, els que construiran un caseriu que es diu nació

basca a la terra anomenada euskara; el primer, erotitzant la terra per mitjà de les paraules, mentre el segon, escalfada per les paraules del primer, convertirà en fèrtil aquesta terra amb la seva força fàlica. Com es pot veure, no som lluny del mite de Cyrano de Bergerac, ni de fer el paper de Cyrano pel que fa a la literatura.

En aquesta edat d'una literatura nacional (parlo, és clar, sobre la concepció temporal que acabo de descriure) pot passar, i tot sovint sol passar, que l'escriptor i el polític siguin el mateix físicament. Al País Basc, per exemple, cal notar que els tres primers teòrics del nacionalisme o del protonacionalisme ?Larramendi, Chaho i Arana? apareixen en qualsevol història de la literatura basca.

A partir d'aquí passa una cosa curiosa. L'ambició inconfessable de l'escriptor és entrar en el panteó nacional. Això seria voler construir el temple i ser-ne el déu. És la pura veritat (perquè aquest és el desig inconscient de tot escriptor), però és absolutament inconfessable. Per tant, als dos germans no els queda cap més remei que amagar l'autèntic origen de la nació. Per això escriuen tots dos la llegenda o el mite. En aquest mite, la nació basca, tot i ser la filla dels dos germans que han estat fecundant la mare-terra que és l'euskara, després d'un capgirament prodigiós es converteix de sobte en la seva mare. La mare perfecta, la mare idealitzada, la mare immaculada que és font de tot. La mare que legitima les seves pretensions ?en el cas de l'escriptor, entrar en el panteó, com s'ha dit; en el del polític, en canvi, obtenir el poder. I veiem els dos fills transformats en els fills lleials i autèntics de la nova mare, si l'un bo, ortodox políticament, l'altre més. Heus aquí la infància de la literatura. Aquí també, sovint són el mateix l'escriptor i el polític: el magnífic poeta Lizardi va ser secretari del *buru batzar* Guipúscoa, el modernista Lauaxeta, entre d'altres, formador dels nous militants del PNB, etc. Aquests escriptors són els fills guapos que busquen la carícia de la mare Euskal Herria, que van amb el vestit dels diumenges (amb corbata i tot), que tenen fets els deures del modernisme i la majoria, la pregària de l'*euskaldun fededun*, del basc creient, a la boca (encara que no sempre hi creguin, com en el cas de Lauaxeta).

Amb el pas dels anys, els surt una bona barba a la literatura i a la política i la mare Euskal Herria se'ls comença a mirar, concretament amb una mirada xopa pel desig. Hem entrat en l'època de la vanitat, de l'adolescència. Els que han viscut fins ara agafats per la mà comencen a enfurrunyar-se. El polític voldria apropiari-se de l'atenció de la nació i l'escriptor no té intenció de quedar-se enrere en aquesta competició incestuosa. El franquisme ha entrat en la seva fase decadent i l'esperança de canvi posa en dansa les hormones dels

dos adolescents. D'aquelles hores són les heterodòxies dels escriptors. Anomenen tebi el nacionalisme del PNB i un nacionalisme més calent, arrauxat, agosarat, múltiple i radical naixerà de la ploma de Mirande, Krutwig, Txillardegi i d'uns quants més. L'últim intent inconscient per seduir la mare. L'adolescent intenta cridar l'atenció imaginant el pentinat més excèntric, revestint amb els cartells més rars les parets de la seva habitació, ornamentant la seva boca amb blasfèmies. Ell és, és clar, el que més bé entén i defensa la mare Euskal Herria, si més no molt més bé que el tebi del seu germà polític democratacristià. És una època eufòrica la de l'adolescència, sens dubte, i l'escriptor basc està gustosament immers en aquesta guerra contra el franquisme, mogut per l'empenta que li dona saber que és l'avantguarda del nacionalisme. També el germà polític ha de reconèixer que necessita l'escriptor, el poeta, el cantant, perquè els seus mítings tinguin èxit. Sembla que la nació té l'escriptor com a fill predilecte.

Però aleshores arriba el moment més dramàtic d'aquesta història. Quan cau el franquisme i es posa en marxa el sistema democràtic, la mare Euskal Herria decideix girar l'esquena al fill escriptor i donar al polític la gestió i la propietat del caseriu, tot i ser el primogènit el germà escriptor. El polític es professionalitza, s'apropia el monopoli del discurs nacionalista, es val de la legitimitat que li donen les eleccions, i de mica en mica deixa de convidar als mítings el germà escriptor, el germà cantant. Sembla que per mantenir-se en el poder acabat d'aconseguir troba més efectiu els anuncis de la televisió que els cants dels poetes bascos. El caseriu té un sol propietari i a l'escriptor només li queda una solució: quedar-se al caseriu com a servent del germà, o anar-se'n.

Uns quants escriptors decideixen quedar-se a casa i entrar en una resistència rondinaire radical contra el germà polític, com a solter vitalici. D'altres, ajudats per l'empenta i la inconsciència que dona la joventut, s'allunyaran del caseriu i començaran a cercar autonomia. Però no com va fer Unamuno aleshores, que en trobar estèril la terra basca i rebutjar construir un caseriu, va anar a la cerca d'una terra més fèrtil. No, per a aquests joves escriptors el caseriu ja està construït, al damunt se l'ha apropiat el germà, i continua sent desitjable. Però per entrar en el panteó nacional li cal inventar un camí indirecte, perquè no hi ha manera d'entrar per la porta del davant d'ençà que el germà polític ha posat els panys. L'assalt al caseriu en una manera mai usada el farà per tant l'anomenada generació de l'autonomia: fent *literatura basca no nacionalista* i convertint la *literaturitat* en el seu únic objectiu. I d'aquesta manera paradoxal aconseguirà aquesta generació d'escriptors entrar en el

panteó nacional, concretament col·locant el tabú o prohibició del nacionalisme en el domini literari. Paradoxa en aparença, però totalment comprensible des de la lògica psicoanalítica. Perquè la literatura necessitava col·locar el tabú de l'incest amb la mare en el poder per arribar a la maduresa, per ser algú.

Lévi-Strauss diu que les prohibicions no deriven de les característiques pròpies del que és prohibit, sinó del lloc que ocupa en un sistema d'expressió. Per dir-ho d'una altra manera, les prohibicions no són sinó recursos per expressar la significació. Per això, la denegació del nacionalisme que practica la literatura basca madura no cal entendre-la segons el seu valor intrínsec, sinó com una acció que serveix per expressar una significació: cal rebutjar el nacionalisme per expressar la propietat literària. El rebuig del nacionalisme és una icona de la literaturitat, la icona principal. Però, i aquí rau la paradoxa, la literaturitat, al cap i a la fi, és un regal fet a la nació, el més gran regal que podria fer un fill a la seva mare, com casar-se amb una altra dona i ser feliç. Perquè bàsicament, i això és la veritat profunda i tabú que amaga tot escriptor, la literatura és l'origen, la font de la nació. No ens sorprendrà, per tant, que Bernardo Atxaga, que sempre apareix com a “no nacionalista” s'hagi convertit en símbol principal de la nostra literatura nacional. Com diu Saizarbitoria, l'escriptor està, a la vegada, a favor i en contra de la nació. Aquesta dualitat porta a la maduresa de la literatura.

Ara el tabú fundacional està construït i la literatura basca ha entrat en l'etapa postnacionalista, en l'etapa del consum. En aquest precís moment fan aparició les escriptores, prenent amb tota naturalitat el relleu del tràgic germà que l'edílica lluita interior ha deixat dessagnant-se. La literatura basca la llegeixen principalment les dones i si les dones no són els únics autors famosos podem dir que els escriptors han feminitzat la seva escriptura per adequar-se a la nova situació. El caseriu nacional continua en mans del germà polític i els germans escriptors han acceptat d'alguna manera que hauran de viure en l'exili, a la perifèria, mentre entren en el panteó. La germana escriptora és la que ha assumit més bé aquesta condició perifèrica i ha cercat, comprat i decorat un apartamentet perquè ella i el germà hi puguin viure des d'aleshores. El dia a dia de la literatura basca és femení. El germà ferit no surt gaire de l'apartament. De tant en tant, volent recordar els temps heroics de l'autonomització escriu una novel·leta per recordar, com el rugit d'un vell lleó, com va posar el tabú en el poder, i aquesta novel·la s'anomenarà *Hamaika pauso*, o *Gizona bere bakardadean*.

Arribats a aquest punt podem donar per acabada la història, però té una continuació. Amb tot, en arribar a la maduresa, després de

tallar el seu lligam amb la mare, ¿cap a qui pot tirar l'escriptor? L'ideal, és clar, seria casar-se amb la universalitat, i és l'arma més segura per aconseguir aquesta producció literària, sens dubte. Però, quin és el problema?, no hi ha manera d'aconseguir el lligam directe amb la universalitat en una literatura petita, perquè la universalitat no entén sinó anglès, francès, castellà i cinc o sis llengües més. L'escriptor de literatures petites necessita l'ajuda d'un intermediari, és a dir, l'ajuda de la traducció. Perquè en aquest món hi ha les llengües universals... i les altres. L'escriptor de nacions petites necessita vulguis no vulguis ser traduït a una d'aquestes llengües grans si es vol casar amb la universalitat. I és clar, això vol dir que la major part de vegades paga un deute a la tradició literària d'aquesta llengua. Perquè generalment l'escriptor de nacions petites és bilingüe –és a dir, coneix aquella gran llengua, és capaç d'escriure en aquella gran llengua (ai, temptació!)– i ell mateix fa les traduccions de les seves obres. Heus aquí el cas d'Atxaga, que ara fa uns anys va confessar que buscava raons per continuar escrivint en euskara, després de veure que era més còmode moure's en el món de l'*erdara*¹, i més càlida la recepció dels lectors no bascos. Ja sabeu què és això: el fill de casa, quan el tracten bé en la família més rica de la jove, sol veure menys els seus pares. Però aquests petits problemes domèstics van més enllà del problema del tabú fundacional, no són sinó les petites bregues familiars de cada dia que tenim els adults.

1 Llengua distinta de la basca. (N. del t.)